

Jubileum sociologa sršatého a moudrého

K 65. narozeninám profesora Iva Možného

Chicagská škola – podle Edwarda Tyriakiana jedna ze tří nejvýznamnějších v dějinách sociologie, se vyvíjela ve dvou odlišných etapách: v první dominoval Robert Park a ta dala základ sociologii města a sociální ekologii, v druhé dominoval George H. Mead (nepřímou arcit') a Herbert Blumer a ta dala sociologii symbolický interakcionismus. *Brněnská sociologická škola* – podstatně významnější z těch dvou, které měla sociologie česká, se vyvíjí také ve dvou etapách: ta první dala české sociologii základy moderního pohledu na společnost a Inocence Arnošta Bláhu, myslitele a bojovníka, ta druhá dala české sociologii s aspoň jistou mírou serióznosti odborné i lidské přežití v dobách pro ni nejtěžších a Iva Možného, muže, který je Bláhovým nástupcem a pokračovatelem důstojným ve všech ohledech – v ohledu odborném, mravním i lidském (snad jen romány nepíše, což Bláha s potěšením činil).

Dříve než si dovolím něco osobních připomenutí, je zdvořilou povinností uvést to podstatné (ale co je v naší době podstatné?) z Možného životopisu, jakož i ty nejvýznamnější formální funkce, které zastává s neformální nonšalancí a přirozenou asertivitou. Narozen 31. srpna 1932, na sklonku prázdnin, po šesti letech šťastného prvorepublikového dětství nastupuje do školy, aby absolvoval ne zcela dobrovolný pochod několika režimů a několika státními útvary, bezpočtem školských reforem, několika normalizacemi a konsolidacemi a řadou úsporných opatření k zefektivnění národního hospodářství. V tom všem i po tom všem si zachoval optimistický, radostný, něžně hedonistický přístup k životu, naučil se laskavé ironii i nesmlouvavé sršatosti, kdykoliv se sráží s hloupostí, nemravností a hulvátstvím. Sám, ztělesnění klasického gentlemanství nejen k dámám, ale k celé akademické obci, prožil samozřejmě řadu ústrků, proher a zneuznání. Nic z toho neproměnil v patetické drama, téměř vše dokázal obrátit v laskavou hru či hříčku, což se pranic nevylučovalo a nevylučuje se zásadovostí, která jde přes všechny demarkační čáry, čáru přátelství a lásky nevyjímaje.

Byl redaktorem a reportérem: média jsou jeho druhou přirozeností, má je rád, umí v nich vystupovat a je to pro sociologii tak dobře. Vystudoval Filozofickou fakultu brněnské univerzity v letech padesátých, v sociologii je tedy samozřejmě – jako celá jeho generace – poučeným samoukem, měl nicméně štěstí (podobně jako podepsaný) na několik skvělých učitelů a na celkově vlídnější a ideologicky méně sešněrované prostředí brněnské. Sám posléze ke specifické atmosféře brněnské akademické obce přispěl svým podílem lvím: leckomu nedal zahynouti, mnohé podepřel ne-li činem (ne vždycky byl „čas činů“), tedy aspoň laskavým slovem. Kratince zastupoval na sklonku 60. let vedoucího katedry, poté byl odsunut do pozadí, ale v Brně bylo i pozadí nesrovnatelně blíže rampě, na níž se cosi důležitějšího děje: říkám-li blíže – dále, snesitelněji – nesnesitelněji, pak nesrovnávám ani s Moskvou, ani s Pinochetovským Chile, ale s Prahou, se stověžatou matičkou s jejími ideologicky militantními a nesmlouvavými tatíčky i matinkami a jejich vzorně servilními synáčky (kteří o tom dnes již nechtějí nic vědět). A tak psal, nikoliv *co bylo dovoleno, ale pokud bylo dovoleno*, dokonce tu a tam cestoval, učil studenty a učil a vzdělával také a především sám sebe.

Tematický záběr jeho činnosti je sice široký, ale nikoliv rozplizlý. Je centrován kolem tématu rodiny, manželství a partnerských vztahů. Tomu se věnoval nejen jako teoretik a manželský praktik, ale také jako pracovník manželské poradny v Brně – veselé i smutné příběhy z této své nenahraditelné zkušenosti vyprávěl rád a s jistou nostalgií, především však velkým porozuměním. Ostatně to je jeden z nepřehlédnutelných rysů Možného osobnosti: schopnost porozumět, citlivě a vnímavě naslouchat a neukvapovat se v soudech. Právě proto ale také dovede pronést odsudek tvrdý, protože promyšlený, a proto také většinou nesporný.

Napsal něco knih, z nichž tři zůstanou natrvalo v pokladniče sociologie československé (byla taková sociologie): nápaditá a originální studie o tzv. dvoukariérovém manželství z roku 1983 (*Rodina vysokoškolsky vzdělaných manželů*, Brno, Spisy FF UJEP), kniha *Moderní rodina: Mýty a skutečnosti* (Blok, Brno 1990) a jeden z prvních pokusů (ne-li vůbec první) o pochopení – *sociologické pochopení a vysvětlení* – toho, co se stalo v listopadu 1989 a „proč tak snadno“ (což je i titul knihy vydané Sociologickým nakladatelstvím již v roce 1991).

Osobně mám nejraději tyto dvě poslední Možného knížky, tu první pro demytologizaci všeličeho, co se kolem tématu „moderní rodina“ nakupilo, i proto, že dokázal učinit „smrt členem dnešní rodiny“, také proto, že dokázal napsat šokující věty a úvahy o zesvětštění lásky manželské a směle veřejnosti sdělil, že přerušení těhotenství není východiskem z nouze nemravných a promiskuitních adolescentek, ale „řešením“ pro vdané a ve spořádané rodině žijící dámy. Ty kapitoly by měly být povinnou četbou vysokoškoláků připravujících se na mimoprofesi dráhu manželskou, inteligentních zamilovaných v první fázi okouzlení a nepoučených bojovníků proti „potratům“. Ale nepochybuji o tom, že všechny své knížky Možný takto zamýšlel i adresoval – ostatně styl (nikdy však neporušující kánony vědeckého vyjadřování) tomu nasvědčuje. Tu druhou pak mám rád pro to, jak v ní Možný dokázal přesvědčivě skloubit Kabyly, beduínský to kmen (bourdieuvská inspirace – samozřejmě), se středoevropským nářdkem, který se tak snadno vyrval ze svíravého objetí totalitní chobotnice. Možného hypotéza o rodinných důvodech sametové revoluce zdá se mi ve světle posledních údajů o tom, „komu se v Čechách žije nejlépe“ (abych parafrázoval Někrasova), stále aktuálnější.

Jen v jedné věci, zdá se, se Možný ne-li mylil, tedy ne dost přesně intuitivně předvídal: „Nově nabytá svoboda nám nepomůže, pokud se nezbavíme starých pověr. Po několik generací nám bylo vtoukáno do hlavy, že v kapitalismu je *homo homini lupus*. Že je to člověk smlouvy, kde *co je psáno, to je dáno* a ostatní mne nezajímá. Jen člověk, který v *kšeftu* nezná bratra, může být úspěšný. Teď tu máme kapitalismus... A vida! Všechno je jinak. Tak, jak bylo za starého režimu významné a obtížné držet se hesla *Žij v pravdě!*, tak se, zdá se mi, stává dnes speciálně významným naplnit dictum *Důvěřuj ostatním!*“ (*Proč tak snadno*, str. 77). Milý Ivo, žel všechno není jinak, oba víme, že projíždíme i po té části trajektorie pozdního kapitalismu, jíž jsme se chtěli vyhnout – diskutovali jsme o tom na semináři o funkcionální analýze v listopadu 1989 – Tvůj text o čertově kopýtku funkcionální analýzy při zkoumání rodiny je ostatně součástí té citované knížky. Ale sociologie nikdy nebyla a nebude nadána příliš velkou prediktivní schopností a ani duch tak pronikavý, jako je Ivo Možný, se neuvaruje pomýlení, jež plynou třebas z příliš radostných, byť zdánlivě realistických očekávání. Ale vlastně – jistou prediktivní sílu ta úvaha má: v roce 1995 přece vydal proslulý Francis Fukuyama svou knížku příznačně nazvanou *Důvěra: Společenské ctnosti a tvorba prosperity*. „Vyspělé západní

demokracie“, jež jsou nám vzorem ve všem možném snad kromě toho, kde by vzorem být měly, se ústy Fukuyamovými dopracovávají toho, co Možný jasnozřivě tušil, když jsme nastupovali cestu, o níž jsme si netroufali ani snít, že to totiž bez důvěry a občanských ctností prostě nepůjde. Nebo to nepůjde dobře. Jak rajska hudba zní Fukuyamova kapitola o „spiritualizaci ekonomického života“ – ale v tom je Možný zase realista.

Psal i o mnohém jiném – o mýtech a realitě sexuálního života adolescentů, o sekularizaci manželské lásky (též anglicky), o manželské lásce a konfliktu jako sociálních konstruktech (nikdy se ani konstruktivistou ani postmodernistou nestal, chvála Pánu Bohu, jakkoliv se dokázal těšit z toho, když byl „dekonstruován“ Zdeňkem Konopáskem – ostatně, kdo by se netěšil, jakkoliv si myslím, že dodnes neví, co se to s ním vlastně stalo), o nezaměstnanosti, o vazbě sociálního a ekonomického kapitálu na transformující se českou rodinu, o chudobě a jejím vnímání, prožívání i institucionalizaci atd.

Ve všem, co napsal, jsou patrné čtyři Možného charakteristiky: *nesmlouvavá píle a náročnost k sobě* (Možný totiž na rozdíl od některých jiných koryfeů čte a čte a čte, a čte v mnoha jazycích a čte knihy především teoreticky závažné, netoliko úzce specializované, jakkoliv by se na „čistého teoretika“ jistě nikdy nepasoval), *scestovalost a mezinárodní kontakty*, jež pilně rozvíjí a jimiž se nechlubí (bere je za samozřejmou součást své profesionality – nikdy se nestal tím připitomělým a nesnesitelným *flying professorem*, jehož dnes už modelově známe nejen z Lodgových románek, ale také z české reality – paradoxně dokonce spíše v sukních, což by Možný jistě uměl vysvětlit), *promyšlená volba tématu*, jež není nikdy neakademická a přitom současně stejně tak není vzdálená „reálnému životu“ a konečně – *vytříbený styl a jazyk*, čtivost a přesvědčivost argumentace.

Chci každému mladšímu adeptovi oboru připomenout Možného jako nápaditou osobnost, jako skvělého organizátora a báječného člověka nikoliv historkou, ale odkazem k činu, který vstoupí do skromných dějin české sociologie. Na počátku 80. let v české sociologii ještě ani zdaleka nesvítilo, ač ve většině soudných hlav již rozsvíceno bylo. Oficiálové sblížovali dělnickou třídu s inteligencí, seč jim síly stačily, rozvíjeli roli subjektu v rozvinutosti reálného socialismu a v neposlední řadě (tehdy se *last but not least* ještě neříkalo) sociologicky formovali, tvořili a „konstruovali“ to, čemu říkali *socialistický životní způsob*. Tuto čistě ideologickou kouli Možný vzal do svých kultivovaných rukou a rozhodl: když vy socialistický životní způsob jako *ideologii*, tož my totéž – ale jako *realitu*.

A tak vznikla symposia pod názvem, který dnes může pobuřovat Bendův úřad, ale pro ty, kteří se směli účastnit, je spojen navždy s oparem „šedé zóny“, se zakázaným ovocem, ale především s dělnou atmosférou setkávání lidí, kteří by se jinak nesetkali – *Socialistický způsob života jako realita* (tři svazky textů, Brno 1982, 1984, 1986, vždy cca 230 stran petitového textu). On totiž vstup na ta Možného symposia nebyl zadarmo: bylo nutno příspěvek nejen nazvat, ale i poslat – pěkně předem. Pamětnice symposií se sloní paměti, moje žena Alena Miltová, dokonce tvrdí, že příspěvek bylo možno poslat až na pozvání-vyzvání. A potom brněnská „kómis“ rozhodla toto ano, toto ne – kritérium znělo jasně: žádný akademismus, nižádná ideologie – realita života, *každodennost, everyday life*... a samozřejmě solidnost vyvedení, argumentace a jazyka (připouštěly se ovšem všechny vyjadřovací formy – od výzkumné zprávy po esej – Možný věděl již tehdy to, co mnozí nevědí dodnes, že totiž pluralita sociologie je i pluralitou argumentačních a vyjadřovacích forem, že neexistuje žádná jediná univerzální forma „důkazního řízení“,

protože sociologie zaplat' Pán Bůh není soudní proces, a že sociologie není nutně totožná ani s nudou, ani se souborem tabulek, grafů a koeficientů – vždycky to sám ale uměl, viz jeho skripta *Základy strojového zpracování dat pro sociology* z roku 1984). Táž Miltová dokonce připomíná, že texty byly svázané k dispozici již na začátku sympozia, autoři směli jen pět minut komentovat, co napsali a co ostatní četli – ostatní diskutovali a Možný s kuchyňským budíkem odměřoval čas. Každému stejně. Ostatně – koryfeju tam nebylo.

Na symposium ideologičtí borci i bijci opravdu nejezdili, zato se tam setkávala báječná parta starších (Rollová, Wynnyczuk, Hiršl, Illner, Gregor, Alan, podepsaný, Luboš Nový, Musil, Tomeš, Pácl, Horská) a především tehdy mladých (Keller, Rabušic, Miltová, Potůček, Kabele, Rendlová, Mareš, Libor Musil, Blažek, Librová) – chybí vám tam někdo z těch, kdo v sociologii dnes něco znamenají? Chybí-li, pak snad tehdy neměli čas. Že by se báli, bych si nedovolil formulovat ani jako tu nejslabší výkladovou hypotézu.

Se symposiem je spojena jedna milá kuriózní historka: zájemců bylo tolik, že bylo třeba odmítat. A tak skupina mladých, kteří přijati nebyli, uspořádala v roce 1986 „salón odmítnutých“ – Egon Ditmar věci dal dokonce přepěkný grafický tvar a na paralelním symposiu se diskutovalo o stravování, sexualitě, kouření a já nevím o čem, prostě o realitě. Nebudu vypočítávat témata – jen doporučím: nebojte se názvu těch sborníků, je-li pod nimi podepsán Možný, jsou zárukou kvality. A zajímavosti. A nejsou pouhým svědectvím doby.

A nakonec – Možný měl více než šťastnou ruku v tom, jak si vybíral své spolupracovníky a kolégy – zřejmě nástupce. Měl šťastnou ruku, protože on měl promyšlený záměr (štěstí navštěvuje připravené): s urputnou důsledností sledoval své studenty i mimo Brno, přitahoval je pod různými sliby (snad i *bona fide* nepravdivými, že?) ke katedře, nedal jim zahálet (o tom, kolik se v Brně u Možného učí, by měli pražští udrzení kolegové vědět – deset hodin je opravdu minimum), nepřijemně je pronásledoval – úkoly a práci. Výsledek je patrný: máme co do činění s *Brněnskou sociologickou školou*, reálnou, fungující a perspektivní. Bez profesora Iva Možného by nebyla. Slouží mu ke cti, že se na to, jak „pražská sociologická škola“ v duchu svých nejhorších tradic vede žabomyší vojny, nedívá s radostným zadostiučiněním. Jsa Moravanem zůstává českým vlastencem a přirozeným světoobčanem.

Zdá se, že jeho dílo bude i institucionálně korunováno – po ustavení *Školy sociálních studií* Filozofické fakulty Masarykovy univerzity v Brně, jejímž je ředitelem, se Možný pustil do dalšího grandiózního podniku a založil *Fakultu sociálních studií*: ví, co činí – má k tomu ideu, lidi a podporu všech soudných sociologů českých zemí. Přejme té nové fakultě dobrého děkana (koho tak asi?) stejně jako Ivo Možnému přejeme vše dobré. A ze srdce mu děkujeme za všechno, co udělal nejen pro svůj obor (to umí leckdo), ale pro sociologickou obec československou a českou – to svede jen málokdo a zásluhy Možného jsou nepřehlédnutelné.

Miloslav Petrusek